

ISSN-2229-4929
36829-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal

UGC-CARE LISTED

Special Issue - III
Interdisciplinary View on Socio-Economic, Educational,
Management, Environmental, Research, Language and
Sustainable Development in Covid-19 Pandemic Situation

January 2021

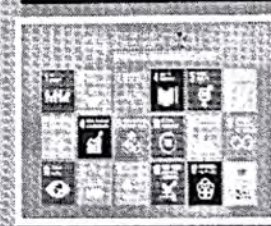
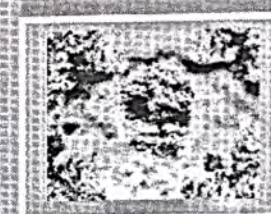
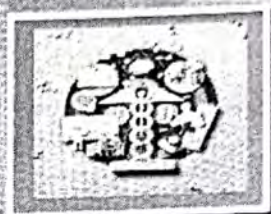
Chief Editor : Dr. Nanasheb Suryawanshi

Executive Editor : Prof. Kartik R. Patil

Principal,
Rashtrasant Tukdoji College, Chimur
Ta-Chimur, Dist-Chandrapur (Maharashtra)

Co-Editor : P. M. Rajurwade

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

PRINCIPAL
T.S.'s. Smt. V.U. Patil Arts &
Science College Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

जम्मू-काश्मीरमधील जिल्हा विकास परिषद निवडणूक: गुपकार आघाडीचे यश

शरद बाबुराव सोनवणे

सहाय्यक प्राध्यापक - राज्यशास्त्र विभाग, श्रीमती विमलबाई उत्तमराव पाटील कला व कै.डॉ.भास्कर सदाशिव देसले विज्ञान महाविद्यालय,
साक्री जि.धुळे

सारांश (Abstract)

केंद्रात दुसऱ्यांदा सत्तेवर आलेल्या भाजप'ने ऑगस्ट 2019 मध्ये 370 वे कलम रद्द केले व तसेच जम्मू-काश्मीर राज्याचे जम्मू-काश्मीर व लडाख अशा दोन केंद्रशासित प्रदेशात विभाजन केले. त्यानंतर 2020 च्या उत्तरार्धात जम्मू-काश्मीरमध्ये झालेल्या जिल्हा विकास परिषदेच्या निवडणुकीच्या पार्श्वभूमीवर तेथील स्थानिक पक्षांनी एकत्र येऊन फारूक अब्दुल्ला आणि मेहबूबा मुफ्ती यांच्या नेतृत्वात गुपकार आघाडीची स्थापना केली. गुपकार आघाडीला काश्मीर खोऱ्यात भरभरून बहुमत मिळाले. तसेच जम्मू विभागातही गुपकार आघाडीने आपला प्रभाव अधोरेखित असला, तरीही यादिकाणी भाजपने सर्वाधिक जागा जिंकल्या. मात्र गुपकार आघाडीला मिळालेले यश हे महत्त्वपूर्ण आहे. त्याचा विचार प्रस्तुत शोधनिबंधात केला आहे.

प्रस्तावना

भारतीय संविधानाद्वारे कलम 370 अन्वये जम्मू-काश्मीरला विशेष दर्जा व स्वायत्तता बहाल करण्यात आली होती. केंद्रात 2019 मध्ये दुसऱ्यांदा बहुमताने सत्तेवर आलेल्या भाजप वरचास्वीत रालोआ सरकारने रद्दबादल केले. तसेच जम्मू-काश्मीर राज्याचे विभाजन करून दोन केंद्रशासित प्रदेशांची निर्मिती केली. यानंतर काश्मीर खोऱ्यातील परिस्थिती भिंयंत्रणात ठेवण्यासाठी केंद्र सरकारने तेथील राजकीय पुढाऱ्यांना नजरकैद केले होते पुढे त्यांची सुटका करण्यात येऊन केंद्रशासित जम्मू-काश्मीरमध्ये नोव्हेंबर-डिसेंबर 2020 मध्ये जिल्हा विकास परिषदेच्या निवडणुका घेण्यात आल्या. त्यासाठी जम्मू-काश्मीरमधील स्थानिक पक्षांनी एकत्र येऊन गुपकार आघाडी स्थापन करून एकत्रितपणे या निवडणुका लढविल्या आणि काश्मीर खोऱ्यात गुपकार आघाडीने आपले वर्चस्व अधोरेखित केले. तर जम्मू विभागात भाजपने काँग्रेसला बाजूला सारून मुसंडी मारली. तरीदेखील गुपकार आघाडीने मिळविलेले यश हे अनेक अर्थाने महत्त्वपूर्ण ठरले. त्यासंबंधीची चर्चा व विश्लेषण प्रस्तुत शोधनिबंधात केले आहे

जम्मू-काश्मीरमधील स्थानिक पक्षांचा गुपकार आघाडी जाहीरनामा: भाजप'ची प्रतिक्रिया

जम्मू-काश्मीरचे माजी मुख्यमंत्री फारूक अब्दुल्ला यांच्या श्रीनगर मधील गुपकार मार्गावरील निवासस्थानी पाच स्थानिक राजकीय पक्षांनी एकत्र येऊन केंद्र सरकारच्या काश्मीर विषयक धोरणाविरोधात एका आघाडीची स्थापना करून एक राजकीय कार्यक्रमापत्रिका जाहीर केली. त्यास 'गुपकार जाहीरनामा' म्हटले जाते. या गुपकार आघाडीत नॅशनल कॉन्फरन्स, पीपल्स डेमोक्रेटिक पार्टी, माकप, जम्मू काश्मीर पीपल्स कॉन्फरन्स आणि आवामी नॅशनल कॉन्फरन्स या पाच पक्षांचा समावेश आहे. 22 ऑगस्ट 2020 रोजी या सर्व राजकीय पक्षांनी असा संकल्प केला आहे की, ते जम्मू-काश्मीरमध्ये 5 ऑगस्ट 2019 च्या पूर्वीसारखा विशेष दर्जा मिळविण्यासाठी संघर्ष करतील. पीडीपी अध्यक्ष मेहबूबा मुफ्ती सईद ह्या उपाध्यक्ष तर नॅशनल कॉन्फरन्स पक्षाचे फारूक अब्दुल्ला हे 'गुपकार आघाडी'चे अध्यक्ष आहेत. जम्मू-काश्मीरमधील या स्थानिक पक्षांच्या 'गुपकार घोषणापत्र आघाडी'स काँग्रेसच्या समर्थनावर भाजपने कठोर शब्दात टीका केली. भाजपने या आघाडीला 'गुप्त आघाडी' असे संबोधून काश्मीरमध्ये कलम 370 पुन्हा बहाल करणे हा यांचा एकमेव उद्देश असल्याचे सांगत, पाकिस्तानला हेच अपेक्षित असल्याचे म्हटले. नॅशनल कॉन्फरन्सचे नेते फारूक अब्दुल्ला यांनी कलम 370 पुन्हा लागू करण्यासाठी गरज पडल्यास चीनची मदत घेऊ असे म्हटले होते. तसेच पीडीपी'च्या अध्यक्ष मेहबूबा मुफ्ती यांनी तिरंगा न उचलण्यासंबंधी वक्तव्य केले होते त्यासंदर्भात काँग्रेसने आपली भूमिका स्पष्ट करावी असेही भाजपने म्हटले होते. याबरोबरच जम्मू-काश्मीरला विशेष दर्जा देणारे संविधानातील कलम 370 हे केंद्र सरकारने लोकशाही मार्गाने काढले असून, तो चीन किंवा पाकिस्तानचा कायदा नसून भारताचा कायदा असल्याचे भाजपचे प्रवक्ते संवित पात्रा यांनी म्हटले पुढे ते असेही म्हणाले की, गुपकार आघाडीचा एक भाग चीनला भेटू इच्छितो, दुसरा तिरंगा हातात घेऊन इच्छित नाही; अशावेळी पी.चिदंबरम म्हणतात की, कलम 370 हटवणे अन्यायकारक असून, आम्ही ते पुन्हा लागू करू इच्छितो. पाकिस्तानलाही हेच अपेक्षित असल्याने पाकने कलम 370 काढून घेण्यावर आक्षेप घेतला होता. अशा या गुप्त आघाडीत राहुल गांधी व सोनिया गांधी हे देखील सहभागी आहेत की काय असा प्रश्न देखील भाजप प्रवक्त्याने उपस्थित केला होता.

जम्मू-काश्मीरमधील जिल्हा विकास परिषद निवडणूक निकालाचे विश्लेषण

जम्मू-काश्मीरमध्ये जिल्हा विकास परिषदेच्या 280 जागांसाठी आठ टप्प्यात 28 नोव्हेंबर ते 19 डिसेंबर 2020 दरम्यान निवडणूक पार पडली. जम्मू-काश्मीरला केंद्रशासित प्रदेशाचा दर्जा मिळाल्यानंतर प्रथमच होत असलेल्या निवडणुकीकडे सर्व देशाचे लक्ष लागले होते काश्मिरचा विशेष दर्जा काढून घेण्याच्या केंद्र सरकारच्या निर्णयाचा विरोध करत फारूक अब्दुल्ला यांचा नॅशनल कॉन्फरन्स, मेहबूबा मुफ्ती सईद यांचा पीपल्स डेमोक्रेटिक पक्ष आणि इतर पाच पक्षांनी एकत्र येऊन गुपकार आघाडी स्थापन करून या आघाडीच्या बॅनरखालीच निवडणूक लढवली. यापूर्वी 370 वे कलम रद्द करण्यात आल्याचा निर्णय जाहीर होताच त्याविरोधात काश्मीर खोऱ्यात संतप्त प्रतिक्रिया उमटू लागल्यावर काश्मीर खोऱ्यातील नॅशनल कॉन्फरन्स आणि पीडीपी यासारख्या प्रमुख पक्षांच्या नेत्यांना स्थानबद्ध करण्यात आल्यामुळे तेथील राजकीय प्रक्रिया ठप्प झाली होती. तसेच नॅशनल कॉन्फरन्सचे नेते व माजी मुख्यमंत्री ओमर अब्दुल्ला यांनी जम्मू-काश्मीरला विशेष दर्जा पुनर्स्थापित झाल्याशिवाय कोणतीही निवडणूक लढविणार नसल्याचे यापूर्वी जाहीर केले होते. त्यामुळे या

148

PRINCIPAL
T.S.S.'s Smt.V.U.Patil Arts &
Late Dr.B.S.Desale Science College
Sakri, Tal Sakri, Dist.Dhule

निवडणुका होऊन त्यात तेथील प्रादेशिक पक्ष, राष्ट्रीय पक्ष व अन्य लहान-मोठ्या पक्षांनी सहभागी होणे, मतदारांनीही लोकशाहीतील मतदानाचा हक्क बजावणे आणि निवडणूक शांततेत पार पडणे या सर्व गोष्टी दहशतवाद व हिंसाचाराने ग्रस्त असलेल्या जम्मू-काश्मीरमध्ये विशेष उल्लेखनीय ठरल्या. 4 जम्मू-काश्मीर मधील 20 जिल्ह्यांमधील प्रत्येकी 14 मतदारसंघातील एकूण 280 जागांसाठी झालेल्या निवडणुकीत 75 जागांवर विजय मिळवून भाजप हा सर्वात मोठा पक्ष ठरला. तर फारूक अब्दुल्ला यांच्या नेतृत्वाखालील सात पक्षांच्या 'पीपल्स अलायन्स फॉर गुपकार डिव्हिजन'ला 112 जागांवर विजय मिळाला. त्यात नॅशनल कॉन्फरन्स 67, पीडीपी 27, जम्मू काश्मीर पीपल्स डेमोक्रेटिक फ्रंट 2, माकप 5, जम्मू काश्मीर पीपल्स मुव्हमेंट 3, जम्मू काश्मीर पीपल्स कॉन्फरन्स 8 जागांवर विजयी झाले. स्वबळावर निवडणूक लढलेल्या काँग्रेसला 26 जागांवर विजय मिळाला. तसेच अल्ताफ बुधारी यांच्या जम्मू-काश्मीर पार्टीने 12 जागा जिंकल्या आणि अन्य पक्षांमध्ये जम्मू काश्मीर नॅशनल पॅथर पार्टीला 2 तर बसपाला 1 जागा मिळाली. विशेष उल्लेखनीय बाब म्हणजे 49 जागांवर अपक्ष उमेदवार विजयी झाले. 5 देशातील इतर राज्यांप्रमाणे भाजपने जम्मू-काश्मीरमधील या निवडणुकीत विकासाच्या नावावर मते मागितली होती. पण हा मुद्दा तेथे फारसा प्रभावी ठरला नाही. भाजपला 20 पैकी 5 जिल्ह्यात बहुमत मिळाले असले तरी ते सर्व जम्मूमधील हिंदू बहुसंख्य असलेले जिल्हे आहेत. 95 टक्के हून अधिक मुस्लिम लोकसंख्या असलेल्या काश्मीर खोऱ्यात भाजपला केवळ 3 जागा मिळाल्या. 20 पैकी 7 जिल्ह्यात 'गुपकार आघाडी'ला बहुमत मिळाले. तेथील 5 जिल्ह्यात काँग्रेसने एक - दोन जागा जिंकल्या असूनही गुपकार आघाडीला काँग्रेसचा पाठिंबा घ्यावा लागेल अशी परिस्थिती आहे कारण बहुमतासाठी ज्या जिल्ह्यांमध्ये गुपकार आघाडीला जागा कमी पडत आहेत, तेथेच काँग्रेसला विजय मिळालेला आहे. मात्र निवडणुकीपूर्वी भारतीय राष्ट्रध्वज हातात घेण्यास व भारतीय संविधानानुसार शपथ घेण्यास गुपकार आघाडीने नकार दिलेला असल्यामुळे त्यांना साथ देण्याबाबत काँग्रेसमध्ये संभ्रम आहे. जम्मू मधील 6 जिल्हा परिषदांमध्ये भाजपला विजय मिळालेला असून 4 जिल्हा परिषदांमध्ये गुपकार आघाडी विजयी झाली आहे. तसेच काश्मीरमध्येही गुपकार आघाडीला 9 जिल्हा परिषदांमध्ये विजय मिळाला आहे. भाजपचा प्रभाव असलेल्या जम्मूमध्ये देखील गुपकार आघाडीने उल्लेखनीय कामगिरी केली आहे. जम्मूमधील 140 जागांपैकी 71 जागा भाजपला मिळाल्या तर नॅशनल कॉन्फरन्स'ला 25 आणि पीडीपी'ला 1 जागा मिळाली- तर येथील 17 जागांवर विजय मिळवण्यात काँग्रेस पक्ष यशस्वी ठरला. दुसऱ्या बाजूने काश्मीर खोऱ्यातील 140 जागांच्या निवडणुकीत भाजपची निराशा होऊन येथील 53 जागांवर निवडणूक लढवलेल्या भाजपला केवळ 3 जागा जिंकता आल्या. याउलट नॅशनल कॉन्फरन्सला 42 आणि पीडीपी ला 26 जागा मिळाल्या.

याप्रकारे काश्मीर खोऱ्यात गुपकार आघाडीने कुपवाडा, बडगाव, पुलवामा, अनंतनाग, कुलगाव व गंदरबल जिल्ह्यात स्पष्ट बहुमत मिळवले असून बारामुल्ला, शोपिया व बंदीपोरा जिल्ह्यात त्यांना बहुमतासाठी केवळ एक जागा कमी मिळाली गुपकार आघाडीतील नॅशनल कॉन्फरन्सला 67, पीडीपी'ला 27, पीपल्स कॉन्फरन्सला 8, माकप'ला 5 व जम्मू-काश्मीर पीपल्स मुव्हमेंटला 3 जागा मिळाल्या. श्रीनगर जिल्ह्यात अपनी पक्षाने 3 जागा जिंकल्या तर येथे गुपकार आघाडीला 3, भाजपला 1 आणि अपक्षांना 7 जागा मिळाल्या. जम्मू विभागात भाजप'ला कथुआ, सांबा, जम्मू, उधमपुर व डोडामध्ये बहुमत मिळाले असून रियासी येथे 7 जागा मिळाल्या. 8 कलम 370 हटवल्यानंतर जम्मू-काश्मीरमधील जनजीवन विस्कळीत विस्कळीत झालेले होते, रोजगार बुडाले, उद्योगधंदे मोडकळीस आले होते, यामुळे लोकांच्या मनात नाराजी होती एकीकडे जम्मू-काश्मीरचा स्वतंत्र राज्याचा दर्जा काढून केंद्रशासित प्रदेश करण्यात आल्यामुळे काश्मीर खोऱ्यातील लोक नाराज होते. तर दुसऱ्या बाजूस जम्मू आणि लेह मध्ये मात्र यातून काही चांगले घडेल अशी अपेक्षा होती. पण दरम्यान कोविड महामारी सुरु झाल्यामुळे या विस्कळीतपणात आणखी भर पडल्यामुळे पर्यटन बंद होऊन स्थानिक तरुणांचे दहशतवादाकडे वळण्याचे प्रमाण वाढले. या सर्व विपरीत परिस्थितीवर कुणीतरी आपल्याला पर्याय देईल या आशेतून या निवडणुकीकडे पाहिले गेले. डॉ.फारूक अब्दुल्ला, ओमर अब्दुल्ला, मेहबूबा मुफ्ती यांच्यासह हजारो कार्यकर्ते तुरुंगात असताना त्यांच्यावर दहशतवादापासून भ्रष्टाचारापर्यंत सर्व आरोप होऊनही त्यांना काही प्रमाणात पाठिंबा मिळाला. पीडीपी'चे युथ प्रेसिडेंट वाहिद परा एनआयए'च्या ताब्यात असतानाही निवडून आले. याचाही अर्थ समजून घेण्याची गरज आहे. ओमर अब्दुल्ला यांनी हा विजय म्हणजे जनतेचा गुपकार जाहीरनाम्याला पाठिंबा असल्याचे म्हटले 9 असले तरीही असा निष्कर्ष काढणे घाईचे ठरेल.

केंद्र सरकारने या निवडणुकीस कलम 370 रद्द करण्याच्या निकालावरील जनमत असे स्वरूप दिले होते. त्यामुळे भाजपने या निवडणुकीत पक्षाला मोठा विजय मिळाला असल्याचे भासवण्याचा प्रयत्न केला. केंद्रीय गृहमंत्री अमित शहा यांनी यासाठी काश्मीरी जनतेचे अभिनंदन करत हा नरेंद्र मोदी यांच्या समतोल विकासनीतीचा आणखी एक विजय असल्याचे मत व्यक्त केले तर रविशंकर प्रसाद यांनी 'काश्मिरच्या खोऱ्यात कमळ फुलले' असे म्हटले. या निकालावर प्रतिक्रिया देतांना ओमर अब्दुल्ला यांनी असा दावा केला की, आम्ही काश्मीर खोऱ्यासह संपूर्ण विभाग विभागातही चांगले यश मिळविले असून भाजप काश्मीर खोऱ्यात पूर्णतः अपयशी ठरला आहे. म्हणून आता आमचे हे यश पाहून भाजप विधानसभा निवडणूक जाहीर करणार नाही. कारण भाजपचा जर लोकशाहीवर विश्वास असता तर आतापर्यंत निवडणूक जाहीर केली असती. ओमर अब्दुल्ला पुढे असेही म्हणाले की, 'काश्मीर खोऱ्यात भाजपला 3 जागा मिळाल्याबद्दल त्यांचे अभिनंदन मात्र आम्हाला जम्मू भागात 35 जागा मिळाल्या त्याचे काय? संपूर्ण जम्मू-काश्मीरमध्ये गुपकार आघाडीचे अस्तित्व आहे, हे भाजपने मान्य करावे. आम्ही केवळ काश्मीर खोऱ्यातील पक्ष नाही.'

जम्मू-काश्मीरमध्ये जमीन खरेदी करण्यास केंद्राची परवानगी

केंद्र सरकारने ऑगस्ट 2019 मध्ये जम्मू-काश्मीरला विशेष दर्जा देणारे कलम 370 रद्दबादल करून 'जम्मू-काश्मीर' व 'लडाख' अशा दोन केंद्रशासित प्रदेशाची निर्मिती केली. पुढे 27 नोव्हेंबर 2020 रोजी केंद्र सरकारने केंद्रशासित जम्मू-काश्मीर पुनर्रचना (केंद्रीय कायद्याचा स्वीकार) तिसरा आदेश 2020 अशी अधिसूचना जारी करून केंद्रशासित प्रदेशातील जमीन खेरीदीसंबंधी कायद्यात महत्त्वपूर्ण बदल केले आहेत. यानुसार जम्मू-काश्मीरमधील शहरी जमीन आणि अचल संपत्ती आता कोणत्याही राज्यातील रहिवाशी खेरीदी करू शकतात. यापूर्वी केवळ जम्मू-काश्मीरमधील रहिवाशांनाच राज्यात जमीन खेरीदी करण्यास परवानगी होती. परंतु उपरोक्त अधिसूचनेनुसार केंद्र सरकारने केंद्रशासित प्रदेशातील जमिनीशी संबंधित जम्मू-काश्मीर विकास कायद्याच्या कलम 17 मधून 'राज्याचे कायमस्वरूपी रहिवासी' हा शब्द काढून टाकल्यामुळे आता देशातील कोणताही व्यक्ती जम्मू काश्मीर आणि लडाख मध्ये जमीन खेरीदी करून तेथे स्थायिक होऊ शकतात. मात्र तेथील शेतजमीन खेरीदी करण्यावरील बंदी कायम आहे. याप्रकारे केंद्र सरकारने जम्मू-काश्मीरमधील 26 कायदे रद्द केले किंवा त्यात बदल केले आहेत.11 याप्रकारे, जम्मू-काश्मीरला विशेष दर्जा देणारे संविधानातील कलम 370 हटवल्यानंतर काश्मीरमध्ये बाहेरून येणाऱ्यांना सरकार जमीन, कर सवलती देत असतांना स्थानिकांना मात्र किमान सुविधा मिळत नसल्याची भावना काश्मीर जनतेत असल्याचे या निवडणुकीत दिसून आले. तसेच आपल्याकडून सर्वच काढून घेतले जात असल्याची भावना देखील तेथील नागरिकांमध्ये निर्माण झालेली आहे. असे एकुन चित्र असतांना जिल्हा विकास परिषदेच्या निवडणुकांचा निकाल हा केंद्र सरकारच्या 370 कलम रद्द करण्याच्या निर्णयावरचे शिक्कामोर्तब असल्याचे म्हणता येणार नाही. फारतर ही जम्मू-काश्मीरच्या लोकांची शांततेसाठी विकासासाठी व मुख्य प्रवाहाशी सन्मानाने जोडले जाण्याची अपेक्षा आहे, असे म्हणता येईल.12 एकंदरीत या निवडणुकांचे निकाल हे केंद्राच्या काश्मीरविषयक धोरणांना मिळालेली पावती असल्याची समजूत करून घेणे म्हणजे, काश्मीरच्या एकूण राजकीय प्रश्नांचे गांभीर्य कमी लेखण्यासारखे होईल. देशाच्या उर्वरित भागातील मतपेढी डोक्यासमोर ठेवून काश्मीर खोऱ्याकडे पाहण्याची केंद्रातील सत्ताधारांची सवय जुनीच असून, ती या निवडणुकीतही दिसून आली. प्रचाराच्या काळात काश्मीरमधील स्थानिक पक्षांच्या गुपकार गटाचा गुपकार गँग असा उल्लेख करून त्यांच्या एकूण राजकीय स्थानावर प्रश्नचिन्ह निर्माण करण्याचा प्रयत्न भाजपने केला. परंतु काश्मीर खोऱ्यात पुन्हा राजकीय प्रक्रिया सुरूचीत होऊन तेथे स्थैर्य निर्माण व्हावे, असे वाटत असेल तर केंद्र सरकारला आणि सत्ताधारी भाजपला अधिक व्यापक भूमिकेतून काश्मीर प्रश्नाकडे पहावे लागेल.13 तरच निवडणुका यशस्वीपणे पार पडल्यामुळे जी काही अनुकूलता दिसली आहे, तिचा फायदा घेता येईल.

निष्कर्ष

जम्मू-काश्मीरमधील जिल्हा विकास परिषदेच्या निवडणुकीत सर्वाधिक जागा गुपकार आघाडीला मिळाल्या. निवडणुकीपूर्वी गुपकार आघाडीतील नेत्यांवर लादलेल्या वेगवेगळ्या निर्बंधांचा विचार करता हे यश उदून दिसणारे आहे. काश्मीर खोऱ्यात गुपकार आघाडीने स्वतःचे वर्चस्व सिद्ध केले. असे असले तरी भाजपने जम्मूत 70 हून अधिक जागा जिंकल्या असल्याने त्यांचे हे यश कमी लेखता येणार नाही. कारण जम्मूमधील काँग्रेसचे पूर्वीचे स्थान आता भाजपने घेतले असल्याचे दिसते. तसेच गुपकार आघाडीतही नॅशनल कॉन्फरन्स'ला लक्षणीय यश मिळाले असून त्या तुलनेत पीडीपी निष्फळ ठरला असल्याचे दिसते. देशाच्या इतर भागातील मुस्लिम जनता भाजपला काही प्रमाणात स्वीकारू लागली असली, तरी काश्मीरमधील मुस्लिम जनता यासाठी अजूनही तयार नसल्याचे या निवडणूक निकालातून दिसून आले. इतर मुसलमानांपेक्षा काश्मीर खोऱ्यातील मुस्लिमांची विचारसरणी वेगळी असून अनेक वर्षांपासून त्यांच्यात असलेली फुटीरवादाची भावना काढून टाकण्यासाठी, त्यांच्यावर कडक निर्बंध लादणे आणि निवडणुकीवर लक्ष देणे, यापेक्षा आणखी बरेच काही करण्याची आवश्यकता आहे. त्यासाठी काश्मीरमधील स्थानिक पक्षांच्या माध्यमातून तेथील जनतेला राष्ट्रीय प्रवाहात आणण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. तसेच चिघळलेला प्रश्न सोडवण्यासाठी नेहमी बळाचा वापर करणे हा पर्याय ठरू शकत नाही, हे देखील सरकारने लक्षात घेणे गरजेचे असल्याचे या निवडणुकीच्या निकालातून अधोरेखित झाले आहे.

1. संदर्भसूची
2. लोकसत्ता, दि. 24 डिसेंबर 2020, पृ. 7
3. दिव्य मराठी, दि. 18 नोव्हेंबर 2020, पृ. 9
4. क्रिंता
5. सकाळ, दि. 24 डिसेंबर 2020, पृ. 6
6. दिव्य मराठी, दि. 24 डिसेंबर 2020, पृ. 7
7. चित्रलेखा, दि. 18 जानेवारी 2021, पृ. 12
8. आजूटलुक, दि. 11 जानेवारी 2021, पृ. 10
9. लोकसत्ता, दि. 24 डिसेंबर 2020, पृ. 5
10. संजय नहार, 'जम्मू-काश्मीरच्या जनतेला नेमके काय हवे आहे?', लोकमत, दि. 24 डिसेंबर 2020, पृ. 4
11. सकाळ, दि. 24 डिसेंबर 2020, पृ. 7
12. बुलेटिन ऑफ युनिक अकॅडमी, जानेवारी 2021, पृ. 48, 49
13. उपरोक्त, संजय नहार, 'जम्मू-काश्मीरच्या जनतेला नेमके काय हवे आहे?'

PRINCIPAL
T.S.S.'s Smt.V.U.Patil Arts &
Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule